

# ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ І ДИСКУРСОЛОГІЯ

УДК 811.81'42

**СЕЛІВАНОВА Олена Олександрівна**,  
доктор філологічних наук, професор,  
завідувач кафедри теорії та практики перекладу  
Черкаського національного університету  
імені Богдана Хмельницького  
e-mail: oselivanova@ukr.net

## КОНЦЕПТУАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ І КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

*У статті розглянуто співвідношення методу концептуального моделювання й когнітивно-ономасіологічного аналізу. Визначальною для моделей концептуального аналізу є демонстрація зв'язків різних пізнавальних механізмів свідомості й позасвідомого, кореляції різних компонентів моделей. Зразки такого типу концептуального аналізу ґрунтуються на запропонованій нами моделі ментально-психонетичного комплексу. Концептуальний аналіз на підставі цієї моделі передбачає: 1) опис ядерної пропозиційної частини концепту, яка містить мисленнєві аналоги ситуацій, пов'язані із ним і вербалізовані знаками мови у прямих значеннях, тобто предикатно-актантні рамки з урахуванням родо-видових й опозиційних відношень; 2) характеристику різноманітних метафоричних корелятивів ядра в асоціативно-термінальній частині МПК, представлених фігуральними позначеннями; 3) аналіз модусного складника моделі, тобто оцінки концепту; 4) з'ясування зв'язків пропозиційного, асоціативно-термінального та модусного складників концептуальної моделі з психічними функціями відчуттів, почуттів, образами та колективним позасвідомим (останнє виявляється в свідомості у вигляді архетипів); 5) аналіз прагматичного компонента концептуальної моделі як інструкції по використанню знаків концепту в дискурсивній діяльності носіїв мови.*

*Оскільки концептуальна інформація насамперед маніфестована мовними позначеннями, особливої ваги для моделювання концепту набуває когнітивно-ономасіологічний аналіз, що дає змогу реконструювати відповідні фрагменти пропозиційного, асоціативно-термінального й модусного компонентів концептуальної моделі, а також їхню кореляцію зі складниками чуттєвої сфери, образами й архетипами колективного позасвідомого. Прикладом для застосування цієї методики в розділі обрано українську номенклатуру ентомофауни, вилучену з визначників й атласів комах України.*

**Ключові слова:** *концептуальне моделювання, ментально-психонетичний комплекс, когнітивно-ономасіологічний аналіз, пропозиція, метафора, модус, архетип, ентомонім.*

**Постановка проблеми.** Наприкінці 90-х р. р. ХХ ст. у складі когнітивної лінгвістики виокремлено нову галузь – лінгвоконцептологію, метою якої став опис концептів і мовних засобів їхньої репрезентації. Завданнями лінгвоконцептології стали: 1) дослідження процесів концептуалізації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду; 2) аналіз залежності концептуалізації від різноманітних чинників: етносвідомості, соціуму, культури та субкультури певної групи, індивідуальної свідомості; 3) опис концептуалізації у філогенезі й онтогенезі; 4) визначення параметрів концептосистеми та її зв'язку з концептуальною й мовною картинами світу; 5) диференціація предметних сфер (доменів) у концептосистемі й етносвідомості; 6) опис констант культури як системи культурних концептів народу; 7) обґрунтування поняття концепту, його

співвідношення з поняттям і значенням; 8) з'ясування структури концепту; 9) визначення ролі мовної репрезентації у встановленні його складу; 10) розроблення методики концептуального аналізу; 11) створення типології концептів; 12) характеристика текстових і художніх концептів у творах і творчості майстрів слова тощо [1, с. 467].

Попри бурхливий розвиток лінгвоконцептології, захоплення її проблематикою за відсутності чітких методик, інструментарію й поняттєвого апарату зумовило досить вільне тлумачення предмета й об'єкта аналізу та невдалі спроби підмінити традиційний семантичний аналіз нібито концептуальним. Опис концептів набув характеру вільного спостереження за їхніми ключовими словами в контексті, що викликало дивну дискусію із приводу того, що може і що не може бути концептом.

При цьому багатьох із численних дослідників концептів не хвилювало питання щодо того, як співвідноситься концепт з організацією свідомості, пам'яті людини, її пізнавальною здатністю; а також яке відношення має до опису концептів складний поняттєвий апарат і процедури моделювання когнітивної та комп'ютерної лінгвістики. Не можна в цілому не погодитися зі словами деяких російських науковців, які зазначають: «Зараз у вітчизняній науці про мову стало надзвичайно модним включати себе до складу прибічників когнітивного підходу («нової парадигми»), хоч для такого кроку не завжди наявні вагоме підґрунтя й відповідна професійна підготовка: когнітологія своєю базою має насамперед когнітивну психологію, що передбачає якесь розуміння процесів взаємодії нейробіологічних механізмів у формуванні ментальних образів і станів» [2, с. 14]. А отже, аналіз концептів у мовознавстві не може бути довільно дескриптивним, а має ґрунтуватися передусім на знаннях у галузях психології, теорії пізнання, теорії інформації з урахуванням доробку когнітивного й комп'ютерного моделювання.

Концептуальний аналіз як новий конструктивний лінгвістичний метод, загальними процедурами якого є формалізація, ідеалізація й моделювання, передбачає конструювання об'єкта дослідження у вигляді спрощеної, гіпотетичної абстрактної схеми або моделі. Основною метою цього методу є реконструкція концепту із застосуванням метамов лінгвістики на підставі його репрезентантів у відповідній мові й мовленні. Ми кваліфікуємо концепт як інформаційну структуру свідомості, різнооб'єктну, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом синергетичної взаємодії психічних функцій свідомості: мислення, відчуттів, почуттів, інтуїції, – а також колективного позасвідомого [3, с. 112].

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** У науковій літературі існує чимало підходів до кваліфікації й опису концептів. Український лінгвіст А. Приходько розрізняє кілька дефініційних моделей концепту: 1) концепт як епістемічне утворення, що ґрунтується на усвідомленні інформаційних витоків знань і досвіду людини; 2) концепт як психоментальне утворення, зумовлене розумінням концепту як продукту людської свідомості; 3) концепт як етнокультурне утворення, що відбиває уявлення про концепт як концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу, згусток культури; 4) концепт як прагмарегулятивне утворення, що відображає інтенційний характер використання ментальних сутностей у дискурсі; 5) концепт як аксіологічне утворення, що є результатом ціннісних домінант культури; 6) синтетичну дефініцію концепту, що містить поєднання кількох аспектів [4].

Основними дискусійними проблемами, пов'язаними із кваліфікацією феномена концепту є: 1) розмежування концепту й поняття; 2) залежність концепту від мовної вербалізації; 3) його кваліфікація за способами формування; 4) зв'язок концепту та значення; 5) наявність у структурі концепту оцінно-емотивних, ціннісних і

прагматичних компонентів; 6) наявність концептів в індивідуальній або колективній (загальнонаціональній, груповій, регіональній) свідомості; 7) обсяг концепту залежно від індивідуальної чи етнічно-колективної репрезентації, наукової чи наївної картини світу; 8) типологія концептів; 9) їхня структура; 10) методи та процедури опису й аналізу концептів тощо [5].

Найбільш актуальним питанням концептуального моделювання є структура концепту. Метафорично концепт представляють у вигляді хмари (З. Попова), або сніжної грудки (М. Болдирев), або плоду (Й. Стернін). В основу його структури покладено різноманітні ментальні репрезентації, ідеалізовані когнітивні моделі: пропозиції, схеми, фреймові мережі, сценарії, ментальні простори тощо. Більшість дослідників обстоюють польову модель концепту, яка містить ядро та периферію. Ядерну зону нерідко ототожнюють зі значенням відповідної ключової лексики [6, с. 23], із поняттям, яке здебільшого постає у вигляді семного набору ключового слова; з образом предмета чи явища [7, с. 26] тощо. Периферію концепту представляють також по-різному: як дистрибуцію ключового слова, асоціативні зв'язки з іншими концептами; поглиблену інформацію, суб'єктивні досвідні знання, конотативні елементи тощо. Й. Стернін пропонує як ядро концепту базовий шар як чуттєвий образ, що кодує концепт як мисленеву одиницю в універсальному предметному коді. На чуттєвий образ нашаровуються інші концептуальні ознаки, що відображають розвиток концепту, його відношення з іншими концептами [8, с. 58–59].

Дослідники розглядають також сіткову структуру концепту, представляють його в мережі структурованих концептуальних доменів, асоціатив вербальної сітки тощо. Інколи структура концепту отримує вигляд рівневої моделі або кількох шарів: смислового та вербального або смислового, образно-асоціативного та предметно-почуттєвого. Ю. Степанов, демонструючи історичну мінливість концепту, виокремив у його структурі етимологічний шар, який є основою концепту; історичний шар, що сформувався протягом розвитку концепту, й активний шар, актуальний для сучасного стану [9, с. 21-44]. Автори колективного навчального посібника «Введение в когнитивную лингвистику» розрізняють у складі концепту поняттєвий, образно-перцептивний і ціннісний рівні: перший співвіднесений із денотатом, другий – із гештальтом, третій – з оцінкою предмета концептуалізації в етносвідомості й культурі [10, с. 73]. В. Карасик і В. Слишкін виокремлюють у культурних концептах принаймні три складники: образ, поняття, цінність [11, с. 73]. Деякі дослідники, розглядаючи польову природу концепту, долучають до неї різні ціннісні шари: етнопсихологічний, лінгвокультурологічний, соціодискурсивний [12, с. 213].

Альтернативною позицією опису концепту є дифузність, розпливчастість його структури, яку, як вважають, в принципі змодельовати неможливо: «Усередині концепту перетікають і переливаються концептуальні ознаки, концепт не має чітких абрисів і меж, [...] жорсткої послідовності шарів; їхнє взаємне розташування індивідуальне й залежить від умов формування концепту в кожній особистості» [13, с. 11]. Однак за умови такої дифузності, на нашу думку, було б неможливим оперування концептуальною інформацією, її інтегрування з мовними знаннями, які є жорстко структурованими, про що свідчать дані як асоціативних експериментів, так і експериментальна діяльність у галузі нейропсихолінгвістики. Як здається, принцип дифузності концептів зумовлений намаганням відокремити мовне як структуроване й концептуальне як розмите та невизначене в пізнавальних процесах.

**Мета статті** – розглянути співвідношення методу концептуального моделювання і когнітивно-ономасіологічного аналізу. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання певних **завдань**: 1) обґрунтувати базову модель і метамову концептуального аналізу; 2) схарактеризувати основні методики опису концептів;

3) описати вагу та процедури когнітивно-ономасіологічного аналізу в межах концептуального моделювання; 4) продемонструвати використання когнітивно-ономасіологічного аналізу з метою моделювання концепту КОМАХА в науковій та наївній картині світу українців. **Об'єктом** дослідження є українські назви комах, а **предметом** – їхні мотиваційні ознаки в структурі концепту КОМАХА.

**Виклад основного матеріалу.** Процедури концептуального аналізу відмінні в різних напрямках і течіях. Основною проблемою різних підходів до концептуального аналізу є пошук проміжної метамови опису концептів. Якщо таку метамову не використовують, то концептуальний аналіз обмежується дистрибутивним і контекстуальним аналізом, які інтерпретують зміст певного поняття шляхом опису контекстного оточення й пояснення різних метафоричних перенесень ключового знака концепту та його дистрибуції. Такий підхід чимало лінгвістів сприймає досить критично через його інтроспективність і суб'єктивізм.

На нашу думку, методика концептуального аналізу має враховувати насамперед досвід моделювання різноманітних структур репрезентації знань, апробованих на мовному й текстовому матеріалі. Визначальною для моделей концептуального аналізу є демонстрація зв'язків різних пізнавальних механізмів свідомості й позасвідомого, кореляції різних компонентів моделей. Зразки такого типу концептуального аналізу ґрунтуються на запропонованій нами моделі ментально-психонетичного комплексу (далі – МПК) [3; 14; 5; 1], яка відображає інформаційну структуру свідомості як холістичного психофункціонального континууму поєднання окреслених вище пізнавальних функцій і колективного позасвідомого. МПК демонструє синергетичну системну природу свідомості, організованої шляхом взаємодії різних функціональних модулів зі знаковими, граматичними, прагматичними ресурсами природної мови, що сприяє переведенню інформації різних типів у мовний формат.

Використання моделі МПК зумовлене також недостатністю проєкції мовнопороджувальних механізмів лише на лінійні синтактикоподібні структури вербального мислення. Номінативні процеси ґрунтуються на багатовимірності та нелінійності концептуальних структур, які є результатом холістичної (синергетичної) взаємодії різних каналів отримання цієї інформації, вербальних і невербальних, мисленневих і немисленневих, і застосовують для позначення різні способи її оброблення. Функція мислення, що взаємодіє з відчуттями, почуттями, інтуїцією шляхом формування образів й інтегрована з колективним позасвідомим, організує ментальний лексикон як вербальний компонент МПК, «діючу систему, у якій кожна одиниця записана з інструкцією використання, з даними про оперативні можливості одиниці: прагматичні, семантичні, граматичні» [15, с. 369].

МПК є зразком тотальних моделей, які «охоплюють одночасно безліч самих різних аспектів аналізованого предмета», є «продуктом об'ємного мислення», що «містить і компоненти фонового мислення, і процедури співвіднесення фігуративного й фонового мислення з невидимим» [16, с. 103-104]. Структура МПК зумовлена, по-перше, конекційною природою знань, основним принципом використання яких є активація як збудження певної ділянки нейронів кори головного мозку в когнітивних процесах; по-друге, відмовою від абсолютизації мислення як єдиного пізнавального механізму людини; по-третє, енграмною природою пам'яті й особливою квантово-хвильовою здатністю кодування та перекодування інформації людським мозком.

Ядром МПК є пропозиційні структури – мисленневі аналоги ситуацій, що характеризуються відносною об'єктивністю, внутрішньою несуперечливістю й позначаються мовними одиницями у прямих значеннях. Експериментально доведено, що «довгочасна пам'ять людини є великою сіткою взаємно перехрещених

пропозиційних дерев, кожне з яких містить певний набір вузлів пам'яті з численними зв'язками» [17, с. 134]. Дж. Лакофф наголошував на тому, що «більша частина структури нашого знання має форму пропозиційних моделей, а їхньою особливістю є те, що вони виокремлюють елементи, надають їм характеристики та вказують на зв'язки між ними» [18, с. 31]. Транспонована до лінгвістичних студій позитивістом Б. Расселом, пропозиція ґрунтувалася на положенні про відносну об'єктивність людського сприйняття світу як така, що відповідає істинному стану справ у світі. Дж. Лакофф як фахівець у галузі когнітивної семантики, яка обстоює феноменологічну епістему, застерігав проти «об'єктивістського присмаку» пропозиційних структур: хоч вони й містять реально існуючі відношення, вони є результатом інтеріоризації людиною дійсності, тобто «коли людина усвідомлює свій досвід, проектуючи на нього пропозиційні моделі, вона накладає на світ об'єктивістську структуру» [19, с. 177]. Саме тому дослідник обстоював головну ознаку пропозиції як ідеалізованої когнітивної моделі, ментальної сутності, у якій не використовуються «механізми уяви». Отже, пропозиція насамперед залежить від досвіду людини і є несуперечливим аналогом події, позбавленим ірраціональності та фігуральної вербалізації.

Необмеженість подій, явищ реального світу, їхніх учасників і складників протистоїть браку їхніх відповідних мовних найменувань у прямих значеннях, а також специфіці їхньої інтеріоризації носіями мови. Ця суперечність усувається використанням на позначення одного домену знаків інших доменів за принципом припущення аналогії, подібності. Такі чужорідні, фігуральні знаки формують асоціативно-термінальний компонент МПК, що корелює із пропозиційним ядром, заміщуючи нерідко нульові знакові позиції пропозиційних елементів. Асоціативно-термінальний компонент пов'язаний також з образами, чуттєвою сферою, інтуїцією і колективним позасвідомим.

МПК демонструє інтеграцію пропозиційного й асоціативно-термінального складників із наскрізним для них оцінно-емотивним компонентом – модусом, що корелює з аксіологізованими відчуттями, почуттями й емоціями; і концептуальним планом як прагматичним компонентом, який контролює відповідність концептуальної інформації умовам номінативного чи комунікативного актів. Н. Арутюнова цілком слушно наголошувала на тому, що «роль оцінки полягає в тому, щоб співвіднести предмети й події з ідеалізованою, тобто нормативною картиною світу. Ідея нормативності пронизує значний життєвий цикл, який бере початок із сприйняття явищ дійсності, переходить до сфери комунікації й мовної семантики й завершується у словесній творчості» [20, с. 8].

Концептуальний аналіз на підставі моделі МПК передбачає: 1) опис ядерної пропозиційної частини концепту, яка містить мисленнєві аналоги ситуацій, пов'язані із ним і вербалізовані знаками мови у прямих значеннях, тобто предикатно-актантні рамки з урахуванням родо-видових й опозиційних відношень; 2) характеристику різноманітних метафоричних корелятивів ядра в асоціативно-термінальній частині МПК, представлених фігуральними позначеннями; 3) аналіз модусного складника моделі, тобто оцінки концепту; 4) з'ясування зв'язків пропозиційного, асоціативно-термінального та модусного складників концептуальної моделі з психічними функціями відчуттів, почуттів, образами та колективним позасвідомим (останнє виявляється в свідомості у вигляді архетипів); 5) аналіз прагматичного компонента концептуальної моделі як інструкції по використанню знаків концепту в дискурсивній діяльності носіїв мови.

На окреслених етапах концептуального аналізу застосовуємо різноманітні методики: 1) пропозиційного моделювання з метою встановлення вербальних позначень предикатно-актантних рамок ядра концепту, його гіперо-гіпонімічної

ієрархії в системі мовної категоризації; 2) компонентного, дистрибутивного, контекстуально-інтерпретаційного аналізу для з'ясування семного набору й оцінки найменувань концепту і його складників; 3) етимологічного й когнітивно-ономасіологічного аналізу з метою визначення етимонів і сучасної мотивації мовних експонентів концепту; 4) метафоричного моделювання для встановлення складу асоціативно-термінальної частини моделі і з'ясування механізмів використання на позначення концептуальних складників знаків інших доменів; 5) архетипного аналізу з метою вияву зв'язків концепту з архетипами колективного позасвідомого; 6) асоціативного експерименту для встановлення найближчих і найчастотніших мовних реакцій на найменування концептуальних складників; 7) дискурсивного аналізу з метою висвітлення функціонального статусу позначень концепту в різноманітних дискурсивних практиках. Вагомим для концептуального аналізу є використання квантитативних методів.

Оскільки концептуальна інформація насамперед маніфестована мовними позначеннями, особливої ваги для моделювання концепту набуває когнітивно-ономасіологічний аналіз, що дає змогу реконструювати відповідні фрагменти пропозиційного, асоціативно-термінального й модусного компонентів концептуальної моделі, а також їхню кореляцію зі складниками чуттєвої сфери, образами й архетипами колективного позасвідомого.

Прикладом для застосування цієї методики в розділі обрано українську номенклатуру ентомофауни, вилучену з визначників й атласів комах України. Мовні кореляти пропозиційного компонента в назвах комах дають змогу визначити відносно об'єктивні знання, зокрема, щодо їхньої таксономії у науковій картині світу. Приміром, видові назви комах здебільшого застосовують позначення родини, інколи ряду чи підряду (*цикадка зелена* з родини *цикаделін* підряду *цикадин*). В одній із родин, що належать до певного ряду чи підряду, нерідко відбувається дублювання гіпероніма як назви виду та родини, що свідчить про радіально-прототипний принцип диференціації комах у науковій картині світу етносу. Найкращому зразку родини, що отримує назву ряду чи підряду, інколи протистоїть назва комахи з мотиватором-корелятивом – мисленнєвим аналогом відповідності / невідповідності нормі (пор. *цитівка несправжня дубова*, *строкатка несправжня звичайна*; *комарі справжні*, *комарівка звичайна*, *гнойовик звичайний*, *летюха звичайна*). На відповідність нормі вказують і позначення розмірів як відхилення від неї (*волохокрилець великий*, *совка південна велика*, *вуховертка мала*).

Мовні позначення комах проектуються також на різноманітні предикатно-аргументні структури, використовуючи як мотиватори інформацію різного ґатунку, що відповідає компонентам:

- предикатів руху (*стрибок курячий*, *стрибун сірий*, *летюха звичайна*, *плавт*, *хребтоплав*), локалізації (*плодожил*, *коренезил*), звучання (*цвіркун лобатий*, *дзижчало чорне*), харчування (*сіноїд*, *мертвоїд*, *деревогриз борозенчастий*, *насіннеїд яеновий*, *плодожерка грушева*), полювання (*навуколов бурий*); уподобання (*мурашколюб*, *водолюб великий чорний*), пошкодження (*черепашка шкідлива*); фізичної дії (*бджола листоріз бурогрудий* – «З листків різних кушів вирізує овальні шматки, якими вистилає комірці свого гнізда в ґрунті»; *оса товстоголова риуча*; *деревоточець західний*); перетворення (*горіхотворка волосиста смугаста*), сприйняття вигляду комахи людиною (*блищунка*, *світляк*);
- об'єктів харчування (*трипс житній* (*огірковий*, *гороховий*); *пухоїд качиний*, *пероїд курячий*; *волосоїд овечий* (*бичачий*); *хижак-короїдник*, *листоїд*; *зернівка горохова*; *кровососка кінська*), пошкодження (*медяниця грушева* (*яблунева*, *морквяна*);

- попелиця звичайна коренева кукурудзяна; бджоложук звичайний; мурахожук – «шкодять бджолам і знищують личинки мурашок»; комар кусака»;*
- темпоративу (*однорідка двокрила, веснянка велика, гробарик осінній, п'ядун присмерковий, нічниця*);
  - комітативу як показнику супровідного предмета чи явища (*льодовичник, дощовиця, листовійка приморозкова звичайна, квітківниця дощова*);
  - локативам, що варіюються від конкретного місця до широкого регіону локалізації комахи, країни її розповсюдження тощо (*цвіркун домашній (польовий); муха хатня, златка пенькова соснова, лишайниця тополева, вуховертка городня (прибережна); прибережник; попелиця бащанна; богомол кримський, совка південна велика, черепашка австрійська*);
  - трансресиву як результату каузації перетворення (*трубоккрут дубовий, коконопряд*) тощо.

Актуальними у процесах творення номенів комах є показники рівнів якості – забарвлення тіла і його частин (*однорідка білохвоста, дибка зелена, трав'янка червононога, ковалик сірий (чорний); зеленушка зелена*), кількості – розміру тіла чи його частин, кількості частин або крапок чи інших візерунків на тілі (*дзижчало велике, великоголовка жовтоноса, мертвоїд чотирикрапковий, зеленчук короткокрилий*), партитиву як частини цілого (*товстоголовка, кутокрилка, серпокрилка, кобилка блакитнокрила*).

Альтернативним способом позначення комах є метафоризація мотиваторів, що демонструє у структурі МПК різноманітні кореляції з іншими концептами. Найбільш стереотипною донорською зоною для номенів ентомофауни є концепт ЛЮДИНА, з якою порівнюють комах зважаючи на аналогію частин тіла, поведінки, ознак тощо. Чимало мотиваторів у назвах комах ототожені з позначеннями людини, які отримують вторинне метафоричне значення на підставі аналогії сценаріїв двох концептуальних доменів (*богомол – «в спокійному стані вони тримаються на рослинах другою і третьою парою ніг, а передні ноги підняті, наче для молитви»; облудник-злюдій – «при небезпеці жуки прикидаються мертвими, витягуючи вуса і ноги уздовж тіла»; гравер звичайний, пильщик-ткач ялиновий, бджола-тесляр, короїд-типограф, поліграф пухнастий* мотивовані способом харчування) або за гештальтною подібністю (*капуцин* із родини капюшонників має голову, втягнену в передньогруді, які прикривають їх ніби капюшоном; звукові гештальти опосередкують номінацію *ковалик сірий*; за ознаками забарвлення названі *солдатик, адмірал, ковалик-хрестоносець*). Знаки соматизмів людини, її властивостей і дій також стають ономасіологічними ознаками ентомонімів (*довгоносик великий люцерновий, цвіркун лобатий, щитник гостроплечий, чубатка пустельниця, трав'янка струнка, гребляк, златка мінуюча, свердлик листяний*).

Чимало номенів комах отримують мотиватори з доменів інших тварин: ссавців (*кобилка болотяна, коньок бродячий, слоник, верблюдка, мурашиний лев, ведмедиця гера*), птахів (*казарка, ктир яструбниця руда, павине очко*), комах інших класів (*комарівка, скорпіонниця звичайна, мурашковидка звичайна, ктир шершенеподібний*). Здебільшого підґрунтям такої метафоризації служить гештальтна аналогія конфігурації тіла, забарвлення або подібність за розміром порівняно з представниками родини чи ряду.

Спостереження ентомологів за зовнішнім видом комах спричиняють аналогію з рослинним світом (*богомол-ірис* названий за фіолетово-чорною плямою на крильцях) або найчастіше з артефактами, що відбивається в ономасіологічній структурі номенів (приміром, *пластинокрил-серпоносець* має загнутий яйцеклад із дрібними зубчиками; в самця *стисовуски довговусої* наявні вусики з широко-яйцевидною чорною булавою; *подушечниця березова* має білий опуклий яйцевий мішок; в *шашечниці червоної* крила з жовтою облямівкою та чорними крапками).

Доволі поширеним є застосування у процесі творення ентонімів графічних знаків і символів, які вказують на специфіку забарвлення частин тіла комахи, що є важливим для диференціації видів (наприклад, *совка іпсилон*, *совка оклична*, *совка С-чорна*, *совка-гама*, *стрілчатка псі*, *чубатка-зигзаг*, *кутокрилка С-біле*, *товстоголовка-кома*, *стрілка-плосконіжка*, *щитівка яблунева* *комподібна*). Використання мотиваторів на позначення природних явищ чи речовини у номенів комах зумовлене здебільшого стереотипним уявленням про колір і схожістю з ним забарвлення ентомофауни (*вогняниця золотиста*, *трав'янка-вогнівка вохряно-жовта*, *златка тополева золотиста*, *перламутрівка польова*). Інколи речовина, яку виділяє комаха, нагадує відповідну речовину, назва якої стає її мотиватором (*медяниця грушева* – «виділяє клейку цукристу рідину – медяну росу»).

Представлення у назвах комах оцінного компонента, що є модусом МПК, надає інформацію про особливості сприйняття ентомофауни етносом, а також про оцінні пріоритети, стереотипізовані в етносвідомості. Обрання саме оцінки мотивуючою ознакою ономазіологічної структури ґрунтується на різних пізнавальних функціях: сенсорних механізмах інтеріоризації світу, емоційному сприйнятті, мисленнєвій раціональній обробці, образно-метафоричному уподібненні з опертям на стереотипи, культурну символіку, архетипи колективного позасвідомого.

У масиві українських ентонімів застосовуються мотиватори переважно естетичної та утилітарної оцінки: перша фокусує увагу на зовнішній красі комахи, що є, безперечно, результатом її інтеріоризації фахівцями в галузі ентомології, друга на її шкідливості для людини та її довкілля (*красуня блискуча*, *красуня-дівчина*, *цикадка красива*, *бітома красива*, *комар-довгоніг шкідливий*). Модусний компонент корелює не лише з пропозиційним, а і з термінальним компонентом у випадках, коли оцінку комасі надають метафоричні мотиватори, що ґрунтуються на оцінних стереотипах певних об'єктів, які переважно є прецедентними феноменами – найменуваннями богів чи богинь, героїв та інших міфологічних істот грецької чи римської міфології, що розпізнаються науковцями (*сонечко* – корисна комаха; *цирцея*, *галатея*, *дріада* – красиві метелики родини бархатниць; *подалірій*, *махаон*, *поліксена*, *мнемозина* належать до родини парусників – великих, ширококрилих красивих метеликів).

Концептуально значущу інформацію надають ентоніми, у яких поєднано різні за статусом у МПК мотиватори. Українські ентоніми здебільшого мають дві чи три ономазіологічні ознаки й переважно є складеними назвами, які, з одного боку, передають відносно об'єктивну інформацію про комаху, з іншого, увиразнюють її назву за рахунок метафоричних аналогій, що спрощує видову диференціацію (приміром, ентонім *пальцекрилка візерунчаста ширококрила* інформує про розмір і схожість частини тіла комахи (крила) із соматизмом людини (пальцем), а також про подібність забарвлення комахи до штучно створеного малюнку чи вишивки (домен АРТЕФАКТ).

**Висновки та перспективи дослідження.** Когнітивно-ономазіологічний аналіз є лише однією із процедур концептуального моделювання, але він надає значну частину інформації про сприйняття об'єкта концептуалізації науковою і наївною етносвідомістю. Окреслена процедура має бути доповнена іншими методиками, що становить перспективу дальшого дослідження.

#### Список використаної літератури

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – 2-е вид., випр. і доп. – Черкаси, 2017. – 890 с.
2. Сусов А. А. Размышления о концептах / А. А. Сусов, И. П. Сусов // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Романо-германська філологія. – Харків: Константа, 2006. – № 726. – С. 14-20.



3. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциопцентр, 2000. – 248 с.
4. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
5. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
6. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 192 с.
7. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – 123 с.
8. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 58-70.
9. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «ЯРК», 1997. – 824 с.
10. Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие / В. И. Карасик, М. В. Пименова и др. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2005. – 190 с.
11. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 69-79.
12. Приходько А. М. Концепт як об'єкт зіставного мовознавства // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя проф. М. П. Кочергана. – К. : Вид-во КНЛУ, 2006. – С. 201-214.
13. Попова З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1999. – 30 с.
14. Селиванова Е. А. Мифологеми русского этно сознания в номинативной подсистеме языка / Е. А. Селиванова // Мир русского слова и русское слово в мире. – Т. 4. Язык. Сознание. Личность. Коммуникация в межкультурной среде : Материалы XI Конгресса МАПРЯЛ. – Варна, София (Болгария), 2007. – С. 328-335.
15. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
16. Бахтияров О. Г. Постинформационные технологии: введение в психонетику / О. Г. Бахтияров. – К. : ЭКСПИР, 1997. – 160 с.
17. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : Наука, 1996. – 245 с.
18. Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – 420 с.
19. Лакофф Дж. Когнитивная семантика / Дж. Лакофф // Язык и интеллект / Под ред. В. В. Петрова; пер с англ. В. И. Герасимова и В. П. Нерознака. – М. : Прогресс, 1996. – С. 143-184.
20. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – М. : Университетская книга, 1996. – 718 с.

#### References

1. Selivanova, O. O. (2017). *Modern Linguistics: Directions and Problems*. Cherkasy (in Ukr.)
2. Susov, A. A. & Susov, I. P. (2006). Reflections on concepts. *Visnyk Kharkivsk'oho natsional'noho universytetu im. V. N. Karazina. Seriya Romano-hermans'ka filolohiya. (Herald of the Kharkiv National University. V. N. Karazin. Series Romano-Germanic philology)*. Kharkiv : Konstanta 726, 14–20. (in Russ.)
3. Selivanova, E. A. (2000). *Cognitive onomasiology*. Kyiv: Phytocenter (in Russ.)
4. Prykhodko, A. M. (2008). *Concepts and conceptual systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics*. Zaporozhye: Premier (in Ukr.)
5. Selivanova, O. O. (2012). *The world of consciousness in the language*. Cherkasy: Y. Chbanenko (in Ukr.)
6. Popova, Z. D. & Sternin, I. A. (2001). Essays on cognitive linguistics. Voronezh: Origins (in Russ.)
7. Boldyrev, N. N. (2000). *Cognitive semantics*. Tambov: Publishing House of Tambov University (in Russ.)
8. Sternin, I. A. (2001). *Methodology for studying the structure of the concept*. In Methodological problems of cognitive linguistics. Voronezh. 58–70.
9. Stepanov, Yu. S. (1997). *Constants. Dictionary of Russian culture. Experience*. Moscow: Languages of Slavic Culture (in Russ.)
10. *Introduction to Cognitive Linguistics* (2005). Kemerovo: Kuzbassvuzizdat (in Russ.)
11. Karasik, V. I. & Slyshkin, G. G. (2001). *Linguocultural concept as a unit of research* In Methodological problems of cognitive linguistics (in Russ.)
12. Prykhodko, A. M. (2006). Concept as an object of comparative linguistics. *Language. Mova. Lyudyna. Svit. Do 70-richchya prof. M. P. Kocherhana. (Man. World. To the 70th anniversary of prof. M. P. Kochergan)*. Kyiv: View of the KNLU. 201–214. (in Ukr.)
13. Popova, Z. D. & Sternin, I. A. (1999). *The concept of "concept" in linguistic research*. Voronezh: Voronezh University Publishing House (in Russ.)

14. Selivanova, E. A. (2007). Mythologies' of Russian ethno-consciousness in the nominative subsystem of the language. *Mir russkogo slova i russkoye slovo v mire. (The world of the Russian word and the Russian word in the world)*. 4, 328–335. (in Russ.)
15. Kubreacova, E. S. *Language and knowledge*. Moscow: Languages of Slavic Culture (in Russ.)
16. Bakhtiyarov, O. G. (1997). *Post-Informational Technologies: Introduction to Psychonetics*. Kyiv: EKSPIR (in Russ.)
17. Kubryakova E. S., Demankov V. Z., Pankrats Yu., G. Luzina L. G. (1996). *A brief dictionary of cognitive terms*. Moscow: Science (in Russ.)
18. *New in foreign linguistics. Cognitive aspects of language* (1988). Vol. 23. Moscow: Progress (in Russ.)
19. Lakoff, J. *Cognitive semantics*. In *Language and Intellect*. Moscow: Progress. 143–184.
20. Jung, K. G. (1996). *Psychological types*. Moscow: University Book (in Russ.)

**SELIVANOVA Olena Oleksandrivna,**

Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Head of the Department of Translation Theory and Practice, Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University  
e-mail: oselivanova@ukr.net

**CONCEPTUAL MODELLING AND COGNITIVE ONOMASIOLOGICAL ANALYZE**

**Abstract. Introduction.** *Study of the connections in various cognitive mechanisms of consciousness and unconsciousness and the correlation of models' different components is the aim for the conceptual analysis. The samples of this type of the conceptual analysis are grounded on the mental psychonetic complex. The conceptual analysis based on this model suggests: 1) description of the concept's nuclear propositional structure containing mental analogues of the situations, related to them and represented in the language signs in their direct meanings; 2) working out different metaphorical correlates of the nucleus in the associative-terminal part of the complex represented by indirect meanings; 3) analysis of model's modus component, e.i. concept's evaluative component; 4) finding out connections between propositional, associative-terminative and modus in the conceptual model and mental functions of feelings, emotions, images and collective unconscious (the latter is presented in the consciousness in the form of archetypes); 5) analysis of the pragmatic component in the conceptual model that is considered to be a pattern for using concept's signs in the discursive practice of the native speaker.*

**Purpose** of this article is to determine the correlation between conceptual modelling and cognitive-onomasiological analysis. To reach this purpose certain tasks have to be completed, such as to define the basic model and metalanguage of the conceptual analysis, to characterize basic methods of concept's study, to describe the procedure of cognitive-onomasiological analysis within the conceptual modeling, to demonstrate the usage of the cognitive-onomasiological analysis to model the concept INSECT in the scientific and naïve worldview of the Ukrainians. **The object** of this article is the Ukrainian naming of insects and **the subject matter** of the article is motivational features in the structure of the concept INSECT.

**Results.** *To make a conceptual model the cognitive-onomasiological analysis should be used due to the fact that the conceptual information is manifested by language signs. This analysis enables to reconstruct certain fragments of propositional, associative-terminal and modus components of the conceptual model, as well as their correlation with the components of the sensual sphere, images and archetypes of the collective unconscious. This paper uses the mentioned approach to deal with the Ukrainian nomenclature of entomofauna taken from the Ukrainian dictionaries of insects.*

**Conclusion.** *Conceptually meaningful information is provided by entonyms that unite different in status motivators. The Ukrainian entonyms in general have two or three onomasiological features and predominantly are compound naming that on the one side bear the objective information about an insect and on the other side expose its naming due to the metaphorical analogues that simplify differentiation.*

**Key words:** *conceptual modeling; mental psychonetic complex; cognitive onomasiological analyze; proposition; metaphor; modus; archetype; entonym.*

Надійшла до редакції 11.09.17  
Прийнято до друку 12.10.17